

Hz. PEYGAMBER'İN HADİSLERİNDE “AÇIK TOPLUM”

Dr. Celil ABUZER*

Öncelikle şunu belirtmekte yarar vardır: Amacımız; “açık toplum” kavramıyla burada bir ideolojik yaklaşım sergilemek değil, akademik alanda kavrama yüklenen anlam çerçevesinde Hz. Peygamber (s.a.) Efendimizin hadislerinden, uygulamalarından örnekler serdetmektir. Siyasal ve ideolojik yaklaşımlar konumuz haricidir. Sosyal bilimlerin metodolojik olarak batı kaynaklı olduğu bir gerçekliktir. Bilimlerin ayrışması, her bir dalın bilim olma özelliğini kazanması batıdaki bilimsel gelişmelerle paralellik arzeder. Ancak, bizler biliyoruz ki; birçok toplumsal konular batıda hiç bilinmezken bizim atalarımız, o konularda eserler vermiştir. Ama, bu eserler daha sonraları geliştirilmemiş, kendi metodolojik kavramları ile ayrı bir bilim dalı olarak ortaya konulamamıştır. İbni Haldun’un (1333-1406), bugünkü “sosyoloji bilimi”nin konularını hepimizin bildiği “Mukaddime” adlı eseri ile sosyolojinin bilim olarak ortaya çıkışından beş asır önce incelemiş olması bu gerçeği gösterir kanaatindeyim.

Bu bağlamda, “açık toplum” kavramına dönecek olursak; açık toplum (open society); kavramı, Henri Bergson’a atfedilse de,¹ bilim ve siyaset felsefecisi Karl R. Popper (1902-1994) tarafından geliştirilmiştir. Toplumlara yönetim bakımından “otoriter” ve “özgür” olarak iki ayrı kategoriye ayırarak inceleyen Popper, birinci tip toplumların sürekli yeni baskı yönetimleri oluşturacağını, açık ve özgür toplumların ise, baskıcı eğilimleri belli ölçüde engellediği için en iyi toplum düzeni olduğunu ileri sürer. Bu anlamda açık toplum, bütün vatandaşların aynı yasalara tabi

* Harran Üniv. İlahiyat Fak. Din Sosyolojisi Anabilim Dalı.

¹ Sarp Erk Ulaş, **Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat Yay. s. 7, Ankara, 2002.

olduğu; devletin denetim gücünün ve ideolojik baskıların en aza indirildiği; düşünce ve ifade özgürlüğünün, fikir akışının ve toplumsal hareketliliğin yasal düzenlemelerle güvence altına alındığı; vatandaşların yönetime etkin bir biçimde katılabildiği, iktidarı elinde tutanları ve hükümet politikalarını serbestçe eleştirebildiği ve başarısız yöneticilerin görevden alınması gibi imkanlar sunan özgür bir toplum olmaktadır. Bu anlamda daha ziyade kast tipi toplumları nitelemek için kullanılan “kapalı sınıf toplumu” kavramının karşısı olarak düşünülebilir. Popper’in bu kavramı, Feyerabend tarafından müphem ve fazla seçkinci olmakla eleştirilmiştir.¹ Ancak açık toplumlar, kapalı toplumların tersine, etkinlik, yaratıcılık ve bireylerin çoğunun yenilenmesi üzerine kuruludur. Haklı eleştirilere yanıt veremeyen yöneticileri görevden alabilmeyi sağlama anlamında hem liberal hem de demokratik olmak zorundadır.²

Bu çerçevede; açık toplumlarda devlet toleranslı ve bürokrasiden uzaktır, politik sistemler şeffaf ve esnektir. Devlet hiçbir sırrı halkından gizleyemez, bu toplum modeli tamamen otoriterlik karşısıdır ve herkes devletin güvencesi altındadır. Siyasi hürriyet ve insan hakları açık toplum yapısının temel taşları olurken, diktatörlükler ve otokratik mutlakiyetler kapalı toplum yapısının gözlenebileceği devletlerdir. Kavramın geliştiricisi olan Popper’ci açık toplum yapısı, temelini kendi bilim felsefesinden alır. Kimsenin mükemmel devlet hakkında mükemmel bilgisi olmadığına göre, bundan sonraki en iyi şey, yürüttüğü politikayı değiştirmeye hazır bir devlet yapısıdır. Açık bir toplum aynı zamanda çoğulcu ve kozmopolit olmalıdır ki, eldeki problemlere en fazla bakış açısıyla bakılabilsin. Bunun için de “sivil toplum” anlayışı önemlidir.³ Vatandaşlar, iktidar yapılarını/yapılanmalarını açık toplumda, iktidarın (düşmanca) mukabelesiyle karşılaşma korkusu olmadan açık ve aleni olarak tenkit edebilirler; toplum devletin engellemesi ve manipülasyonu olmadan doğal yollarla serbestçe gelişebilir; düşünce, inanç ve icraat özgürlüğü azami seviyededir; toplum totaliter yönetimlerde olduğu gibi boğucu bir disiplin içinde tutulmaz. Açık toplum, bir taraftan iyi bir kamu düzenini, sosyal ahengi ve anayasal demokrasiyi muhafaza ederken, bir yandan da toplumun devletten

¹ Mehmet Ali Kirman, **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yay. s. 12, İstanbul, 2004.

² Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü** çev: Osman akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay. s. 2, Ankara, 1999.

³ http://tr.wikipedia.org/wiki/A%C3%A7%C4%B1k_toplum. 12.04.2007.

olabildiğince ve alabildiğince bağımsız olmasına imkân sağlayan bir toplumsal yapılanmadır.¹

Diğer taraftan; açık toplumu demokrasinin tam anlamıyla hakim olduğu toplum düzeni olarak da tanımlayabiliriz. Abraham Lincoln demokrasiyi “halkın, halk tarafından, halk için yönetimi” olarak tarif eder. Bu ideal tanım demokrasinin üç temel özelliğini ortaya koymaktadır. Bunlar; temsil, katılım ve denetimdir. Halkın, temsilcilerini seçme özgürlüğünün bulunduğu, yönetime aktif olarak katılabildiği ve temsilcilerinin karar ve eylemlerini denetleyebildiği bir siyasal düzen ancak demokrasi olarak adlandırılabilir. Karl Popper’in terminolojisi ile ifade edecek olursak, demokrasi bir Açık Toplum düzeni olmalıdır. Şeffaflık (açıklık) demokrasinin gereğidir. Yönetilenler (halk) ile yöneticiler arasında yakın bir iletişimin daima mevcut olması gerekir. Yönetim ve iletişim, birbirlerinden ayıramayacak iki kavramdır. Son zamanlarda kullanılmaya başlanan “governance“ kavramı, yöneticiler ile yönetilenler arasındaki iletişimin önemini ortaya koyması açısından değer taşımaktadır.²

Bu bağlamda; anlatılanlar çerçevesinde açık toplumun genel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

Bağımsız yargının koruduğu bir hukuk düzeni.

Vatandaşlık haklarının sosyal güvence altına alınması.

Çatışmaların barışçıl çözüme kavuşturulmasında kararlılık.

Yolsuzlukları engellemeye yönelik işleyen bir yasal düzen.

Özgür ve çoğulcu toplum yapısı.

Temel insan haklarının korunduğu, ayrımcılığın olmadığı, düşünce ve inanç özgürlüğünün sağlandığı, uzlaşma kültürünün, hoşgörünün hakim olduğu toplum yapısı.

Kanunların herhangi bir ayrımcılık yapmadan herkese eşit olarak uygulanması.

¹ http://ansiklopedi.turkcebilgi.com/A%C3%A7%C4%B1k_Toplum.12.04.2007.

² <http://www.canaktan.org/din-ahlak/ahlak/yolsuzlukla-mucadele-stratejileri/tum-yazilar/iyi-yonetim-yonetimde-aciklik.pdf>, 11.04.2007.

Kısacası; insanın insan olduğu için saygı gördüğü, değerli olduğu ve herkesle eşit haklara sahip olduğu toplum sistemi.

Bu temel ilkeler doğrultusunda; hadislere baktığımızda, İslamı tebliği boyunca insanlar arası ilişkilerinde Hz. Peygamber (s.a.)’in en azami derecede bu ilkeleri yaşattığını söyleyebiliriz. İslâm, her ne kadar cihanşumul olsa da onun hayata geçirilmesi tarihsel şartlar içinde gerçekleşmiştir. Bunun bir sonucu olarak Hz. Peygamber (s.a.), dünyanın sınırlı bir bölgesinde ve tarihin belirli bir döneminde yaşamıştır. Peygamberlik süresi içinde de genellikle Mekke ve Medine gibi iki şehirde bulunmuştur. Getirdiği dinin pratiğe geçişi de oralarda yaşayan insanlarla birlikte gerçekleşmiştir. Bu nedenle O, dinin tebliğinde içinde yaşadığı fiziki çevre, toplum ve kültürden kopmamış; yeme, içme, giyim ve çeşitli davranışlarında yaşadığı bölgenin şartları içinde hareket etmiştir. Konuşmalarında ilk muhataplarının durumlarını gözetmiş, onlara değer vermiş, her birinin akıl ve bilgi seviyelerine göre davranmıştır.¹ Muhataplarının yapısı, seviyesi ve ihtiyaçları Hz. Peygamber’in (s.a.) onlara verdiği cevapları etkilemiştir. Huzeyme b. Sabit’in anlattığına göre Rasulullah (s.a.), misafir için üç gün üç gece, mukim için de bir gün bir gece mestler üzerine meshetme izni vermişti. Rivayetin devamında Huzeyme şöyle demektedir: “Eğer biz kendisinden istekte bulunsaydık bu sayıları artırırdı.² Bu ifadeden, Hz. Peygamber’in muhataplarının arzu, istek ve ilgilerini önemseydiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, “En hayırlı amelin ne olduğu” sorusu, Rasulullah’a (s.a.) sık sık sorulurdu. Fakat o, değişik zamanlarda farklı kişilerce sorulan bu soruya her defasında farklı cevaplar veriyordu. Bir defasında “en faziletli amelin hangisi olduğu”³ sorulmuş, o da sırasıyla: “Allah’a iman”, sonra “Allah yolunda cihad,”⁴ sonra da “Kusursuz bir hac”⁵ şeklinde cevap vermiştir. Bir rivayete göre de aynı soruyu soran başka birine verdiği cevapta üçüncü madde: “Kendini kötülükten koru, çünkü o bir sadakadır” şeklinde olmuştur. Abdullah b. Mes’ud’un aldığı cevap “Vaktinde kılınan namaz,”⁶ ondan sonra “Ebeveyne iyi davranmak” sonra da “Allah yolunda cihaddır.” Bir rivayete göre de “Amellerin en iyisi, Allah için sevmek, Allah için

¹ <http://eddai.wordpress.com/2007/03/14/sunnet-kavrami/>.10.04.2007.

² Ebu Davut, Tahare, 60.

³ Müslim, İman, 135.

⁴ Müslim, İman, 138.

⁵ Buhari, Cihad,1.

⁶ Buhari, Edeb, 1.

buğzetsizdir.”¹ Hz. Peygamber (s.a.), içinde yaşadığı toplumun bir bireyi olarak o toplumun pek çok kültürü ve geleneğini yaşamıştı. Çünkü o, çevresine duyarlı; topluma katılan; toplumdaki diğer insanların günlük yaşantı ile ilgili davranışlarını aynen sergileyen; evlenip çocuk sahibi olan; geçim kaygısıyla alışveriş yapıp, kar veya zarar edebilen; davetlere, düğünlere, savaşımlara ve barışlara katılan bir insandı.

İfade etmeye çalıştığımız bu peygamber imajının bizi getirdiği noktayı sonuç olarak kabul edebiliriz: Hz. Peygamber (s.a.)’in tebliğ ettiği dinin, -her ne kadar alemşumul olsa da- pratikte insanlara, bölgelere ve çağlara tanıdığı bir özgürlük boyutu vardır. Bu yüzdendir ki, aynı dinin değişik toplum, zaman ve mekanlardaki uygulamalarında bile bazı farklılıklar görülebilmektedir. En azından dinin emirlerinin yerine getirilmesinde kullanılan bazı araçlar ve tutumlar farklı bir dini hayat oluşturmaktadır. Böylece kültürleri yabancı olan toplumların dini anlayış ve pratikleri arasında şekli farklar ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber’in söz ve davranışlarındaki değişime açık oluş ve esneklik, toplum kültürüne duyarlılık, kendi çağını yaşama anlayışı ve dünyaya bakış, bu realiteyi beraberinde getirmektedir. O’nun nasıl bir topluma gönderildiğine baktığımızda; güçlünün zayıfı ezdiği, her türlü ahlaksızlığın yaşandığı, kadınların bir eşya gibi alınıp satıldığı, kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü, can ve mal güvenliğinin olmadığı, hak ve hukukun hiçe sayıldığı bir toplum olduğunu görürüz.² Böyle bir toplumu, 23 yıl gibi kısa bir zaman dilimi içinde dini, sosyal, siyasi, ahlaki açıdan değiştirerek bugün işte adına kavram olarak “açık toplum” denilen adaletin, eşitliğin, hoşgörünün hakim olduğu bir güven toplumu haline getirmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.)’in üzerinde titizlikle durduğu konuların başında; yine bugün “açık toplum”un temel ilkelerinden kabul edilen “kanunlar karşısında herkesin eşit olması” ilkesini uygulamadaki kararlılığı gelir. Hz. Aişe Validemizden gelen şu rivayet bu hususu açıkça ortaya koyar: “Aişe radiyallahu anha şöyle demiştir: Mahzum kabilesine mensup, hırsızlık yapan bir kadının durumu Kureyş’i üzdü. "Onun hakkında Resulullah ile kim konuşur" denildi. "Buna Rasulallah’ın çok sevdiği Usame b. Zeyd’den başka kim cesaret edebilir?" dediler. Usame

¹ Ebu Davud, sünne, 2.

² <http://www.dersimiz.com/eyazim/yazi.asp?id=93.11.04.2007>.

Rasulullah (s.a) ile konuştu. Bunun üzerine Rasulullah (s.a); "Ya Üsamel Allah'ın hadlerinden bir hadde şefa'at mı ediyorsun?" buyurdu. Sonra kalkıp halka hitaben şöyle dedi: "Şüphesiz sizden öncekiler, içlerinde itibarlı birisi hırsızlık yaptığı zaman bırakıverdikleri, zayıf birisi hırsızlık yaptığında ise kendisine had uyguladıkları için helak oldular. Allah'a yemin ederim ki eğer Muhammed'in kızı Fatıma (bile) hırsızlık yapsa elini keserim" buyurdu.¹

Bu bağlamda başka bir rivayet de Hz. Ali (r.a.)'ın şu rivayetidir; Rasûlullah (s.a) beni Yemen'e hâkim olarak göndermişti. (Kendisine); Ey Allah'ın Rasûlu, sen beni gönderiyorsun ama ben daha çok küçüğüm ve nasıl hüküm vereceğimi bilmiyorum, dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah senin kalbini (doğru hüküm verebilme yoluna) eriştirecek, dilini (doğru hüküm vermede) sabit kılacak. Binaenaleyh (mahkeme olmak üzere) huzuruna iki hasım geldiği zaman, birincisini dinlediğin gibi diğerini de dinleyinceye kadar hüküm verme. Bu (vereceğin) hükmün aydınlığa kavuşması için daha uygundur." (Hz. Ali sözlerine devamla: O günden beri hâlâ bu tavsiyesine göre) "hâkimliğe devam ediyorum." yahutta-: "Bir daha hüküm vermekte terettüde düşmedim" dedi.² Konuyla ilgili bir başka hadis de İbn Abbas (r.a.)'dan gelmektedir: İbn Abbas (r.a.)'tan rivâyete göre, Mâide sûresi 42. ayeti olan "...Onlar arasında hükmedersen adaletle hükmet. Allah adil davrananları sever" ayeti Nadîr ile Kureyza arasındaki diyet hakkında indi. Çünkü Nadîrlilerin ölüleri şerefli sayılıyor ve tam diyet ödeniyordu. Kureyza oğullarının ölülerine ise diyetin yarısı ödeniyordu. Bu konuda davalarının halledilmesi için Rasûlullah (s.a.)'i hakem tayin ettiler ve o sırada yukarıdaki ayetler nazil oldu. Rasûlullah (s.a.) davalarını hak üzere gördü ve diyeti eşit kıldı.³

Hz. Peygamber'in örnek toplumunu kurarken insanlar arası ilişkilerde dikkat ettiği önemli özelliklerden birisi de eleştirilere açık olmasıydı. O her türlü fikrin açıkça söylenebildiği hoşgörü insanıydı. Kendisinden zina yapma hususunda izin isteyen bir gence bile kızmadan, makul bir dille isteğinin ne kadar yanlış olduğunu örneklerle anlatmıştı.⁴ Ganimet mallarının taksimi esnasında bir adamın kendisine "Ya Rasulullah adalet et" demesi üzerine; sadece; "ben adalet etmezsem kim

¹ Ebu Davud, Hudud, 4.

² Ebu Davud, Kada' (Akdiye), 6.

³ Nesai, Kasame, 8-9.

⁴ Ahmed b. Hanbel, Müsned, V. s. 256-257.

adalet eder” şeklinde cevap vermiş ve Hz. Ömer’in “Ya Rasulallah bana izin ver şu adamın boynunu vurayım” şeklindeki isteğine engel olmuştur.¹

Son tahlilde diyebiliriz ki, bugün kavram olarak adına ister “açık toplum” diyelim veya farklı bir adlandırmada bulunalım, her şeyde olduğu gibi toplum yapısında da mükemmel kabul edilen gelinen noktada karşımıza Hz. Peygamber (s.a.) Efendimiz çıkmaktadır. O hoşgörüsü ile, uzlaşmacı kişiliği ile, insana verdiği değer ile, her durumda hak ve adaleti gözetmesi ile, ikili ilişkilerinde kalp kırmamaya son derece önem vermesi ile 23 sene gibi kısa bir sürede medeni, örnek bir toplum ortaya çıkardı. Bu toplum, adaletin, güvenin, emniyetin ve uzlaşma kültürünün timsali oldu. Bu gün insanlık bu örneğe her zamankinden daha çok muhtaçtır.

¹ Buhari, Edeb, 95.